

Marta Minujín, *The Parthenon of Books*, 1983

Paestum, *Tempel van Hera*, 7e eeuw voor Chr.

Anders

Het was de ochtend na de verkiezingen. Terwijl ik door de stad reed, op weg naar mijn schrijfcel, hoorde ik iemand op de radio vragen: “En in welke wereld bent u vanmorgen wakker geworden?” Ik keek eens goed om mij heen. De straten die ik al zo lang kende, het gebruikelijke verkeersoponhoud bij het laden en lossen voor een paar winkels, de altijd onverwachte fietsers bij het spoor, het ritme van de stoplichten, hier en daar een huis dat ik ook van binnen kende. Hoewel er op elk moment ook een enorme variëteit in details is – het weer dat telkens anders is, al de mensen die nooit dezelfde mensen zijn, de vogels in de lucht, het tijdstip waarop ik passeer – leek het toch allemaal nog net zo als gisteren te zijn. En toch was het vandaag allemaal onmiskenbaar anders.

Waar zat dat in?

Vier jaar geleden betrad ik op de internationale tentoonstelling *Documenta 14* het *Parthenon van boeken* van de Argentijnse kunstenaar Marta Minujín. Een tempel, precies zo groot als het Parthenon in Athene (de Oudgriekse politieke arena) met zuilen die gemaakt waren van 100.000 in ijzerdraad opgesloten boeken die in de loop van de geschiedenis verboden zijn (geweest). Ik ben tot mijn spijt nog nooit in Athene

geweest, maar bezocht wel gelijksoortige tempels in Italië en herkende daardoor in Kassel onmiddellijk de geometrische verhoudingen van die enorme Oudgriekse bouwwerken, en wat die met je doen als mens: alsof je wordt opgetild naar iets hogers. Ik zocht al lopend het midden van de boekentempel op, stond stil, sloot mijn ogen en verplaatste me in gedachten naar precies dezelfde plek in de *Tempel van Hera* in Paestum in Zuid-Italië. Stap voor stap verkende ik het immense oppervlak en was ik in mijn bewustzijn op twee plekken tegelijkertijd aanwezig. En hoewel het in het hier en nu van Duitsland regende en de metalen zuilen ijsig koud waren, voelde ik dwars daardoorheen de Zuid-Europese zon en de warmtestraling van de oeroude stenen cilinders. Ik herinnerde me toen ook weer de teleurstelling van destijds. Dat het me niet lukte om in het contact van mijn huid met de steen een verbinding te maken met degenen die dit materiaal heel lang geleden ook hadden aangeraakt, de mannen (en vrouwen?) die de stenen hadden gedragen en gestapeld. Het was alsof ik tegen de materie te hoop liep in plaats van dat die me een toegang verschaftte naar de wereld die erin verborgen was. Ook de boeken in de ijzeren zuilen hielden me op afstand. Ik keek naar die boeken en probeerde me een voorstelling te maken van de plekken waar ze hadden gelegen, de ogen die ze hadden gelezen, de handen die de bladzijden

hadden omgeslagen. Pas veel later realiseerde ik me: het waren precies de *voorstellingen* die me tegenhielden in het contact maken met een andere werkelijkheid.

In een recente podcast van *Future Affairs*ⁱ legt kwantumfysicus Bernardo Kastrup daarover iets bijna onbegrijpelijks uit. Materie, zo betoogt hij, is niet fundamenteel. Dat wil zeggen: het is niet iets dat op zichzelf staat, maar het is een tijdelijke *verschijningsvorm* van een diepere laag van (geestelijke) processen, waar wij als mensen geen directe toegang toe hebben. Wij stellen ons de wereld voor als van bijvoorbeeld steen en ijzer, maar wie dat concrete materiaal fysisch ontleedt, komt uiteindelijk uit bij (het) niets. Dat wil zeggen: bij iets immaterieels. Een zwart gat, zeg maar, waar alle meetkundige houvast in verdwijnt. Met onze gedachten is het volgens Kastrup niet anders: alles wat in onze gedachten *verschijnt* als een logische verklaring van hoe de dingen in elkaar zitten, of van wat waar(heid) is, is niet meer (ook niet minder trouwens) dan een *voorstelling* ervan, het beeld dat ons denken ervan maakt om enige orde aan te brengen in de fundamentele chaos waarin we leven. Dat wil niet zeggen dat wij geen enkele toegang hebben tot de (geestelijke) wereld ‘achter de dingen’ – let op: ook het beeld van een wereld achter de dingen is slechts een *beeld* – maar dat die niet tot ons komt door ons te fixeren op de verschijningsvormen.

Dit laatste is precies wel wat we gewoon zijn te doen in de moderne wetenschap en in onze meer dagelijkse weten-is-meten-cultuur. En het is precies ook daardoor dat we heel vaak juist missen waar het om

gaat. Zo kunnen we ten behoeve van de verkiezingsuitslag wel stemmen tellen, maar de stemming peilen is weer iets heel anders.

Toegespitst op mijn tempelervaringen: stel dat ik mijn hand zou kunnen leggen op een stukje DNA dat een vakman duizenden jaren geleden heeft achtergelaten op een zuil van de tempel in Paestum: zou ik dan echt in zijn buurt kunnen komen? Of stel (je voor) dat ik de herkomst van een verboden boek precies zou kunnen lokaliseren: word ik daar dan wijzer van?

Dus daar reed ik dan door Utrecht, erover peinzend wat er dan anders was aan de wereld waarin ik na de verkiezingsuitslag was wakker geworden.

Want in materiële zin zag alles er dus nog hetzelfde uit. De gele bordjes die naar de stemlokalen wezen stonden er nog gewoon. De mensen op straat zagen er niet anders uit. Er waren geen gebouwen ingestort. De bakker verkocht dezelfde broodjes, ik had dezelfde groene trui als gisteren aan en zoals het er nu uitzag zou de coalitie cijfermatig ongeveer hetzelfde kunnen blijven. Ogenschijnlijk niks aan de hand dus.

Maar de stemming in het land was wel degelijk veranderd. Iets onzichtbaars had ons uit elkaar gedreven. Ik zocht de ander op de tast. We waren iets kwijtgeraakt. Ik raapte de scherven bijeen.

De kritiek op de expositie van *Documenta 14* was destijds niet mals. Het zou allemaal veel te politiek zijn en daarvoor was kunst immers niet bedoeld. Zo zit ik hier ook te schrijven in onzekerheid.

Mag dit vignet
mag ik
wel anders zijn?

ⁱ *Future Affairs*, NRC-podcasts: <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/03/04/hoe-kwantumfysica-ons-wereldbeeld-op-zijn-kop-zet-a4034181>